

LLANGARDAIXOS I LLUERTS AL COMTAT DE BESALÚ

Enric Guiter

No es tracta d'un conflicte medieval entre bandositats adverses, sinó més senzillament d'una curiositat geolingüística.

El mateix animalot que es diu *lagarto* en espanyol, *lézard vert* en francès o *lacerta uiridis* segons la nomenclatura culta, s'anomena *lluert* a Perpinyà i *llangardaix* a Barcelona. Els dos termes figuren al Diccionari General de Fabra, *llangardaix* amb una descripció de l'animal, i *lluert* amb la sola menció "llangardaix".

Des del Rosselló, el domini de *lluert* s'estén pel Vallespir, Conflent, Cerdanya, Andorra, Urgellet i Pallars; més al sud, el domini de *llangardaix* guanya terreny fins al Pallars Jussà i a Fraga.

La situació del Comtat de Besalú no deixa de ser estranya sota aquest aspecte. Recordem que l'antic comtat ara està dividit entre quatre partits judicials. La part central, amb Besalú i Olot, constitueix el partit judicial d'Olot; la part oriental, fins a Figueres i Darnius, unida a l'Empordà, integra el partit judicial de Figueres; la punta sud-oriental, amb Banyoles, ha passat al partit judicial de Girona; la part occidental, amb Camprodon i Sant Joan de les Abadesses, forma, juntament amb la Vall de Ribes i Cerdanya, el partit judicial de Puigcerdà. Aquest esquarterament administratiu no pot ser molt favorable al manteniment d'una unitat lingüística estreta.

Observem que el partit judicial d'Olot i la part occidental del Comtat usen del vocable *lluert*. Però la part oriental, com tot el conjunt dels partits judicials de Figueres i Girona, i també la punta sud-oriental de la Catalunya Nord, prefereixen *llagardaix*. El domini besaluenc de *lluert* s'estén, doncs, des de Beuda i Besalú fins a Setcases i Sant Joan de les Abadesses. Més a l'oest, trobem *llangardaix* a la Vall de Ribes i la Cerdanya meridional i *llargandaix* a Ripoll i al Berguedà.

Al nord de la zona *lluert*, el Llenguadoc meridional coneix el mot *lauzert*. Al llarg de la frontera catalana, la *l* inicial de *lauzert* es palatalitza, d'on *llauzert*, a través de Sabartès, Donesà, País de So, Rasès, Fenollet i Perapertusès; aquestes comarques, lliurades a França pel tractat de Corbell (1258), conserven, com ho notem aquí, alguns trets del fonetisme català.

Les formes diverses que designen el nostre rèptil, deriven del mot llatí del mateix significat, que podia ser masculí *lacertu* o femení *lacerta*. Aquest mot ha patit accidents més o menys fonètics que ens donen variants.

2) Per dilació de la "e" tònica, la "a" inicial esdevé "e", i apareix una forma *lecertu*.

3) La vocal inicial "a" es canvia en "u", d'on *lucertu*. Aquí no es pot invocar un fenomen fonètic, i s'ha de recórrer a l'analogia. Alguns van pensar en una

influència de *luce*: el llengardaix vesteix un “traje de luz”. L’explicació pot convenir per regions com Itàlia, on *luce* sobreviu; però a Catalunya, on *luce* va ser eliminat per *lumen* (cat. *llum*), la hipòtesi no convé. Més aviat hi seria possible l’encruament amb un mot de substrat, com el basc *musker*, de mateix sentit, que presenta el vocalisme “u-e”.

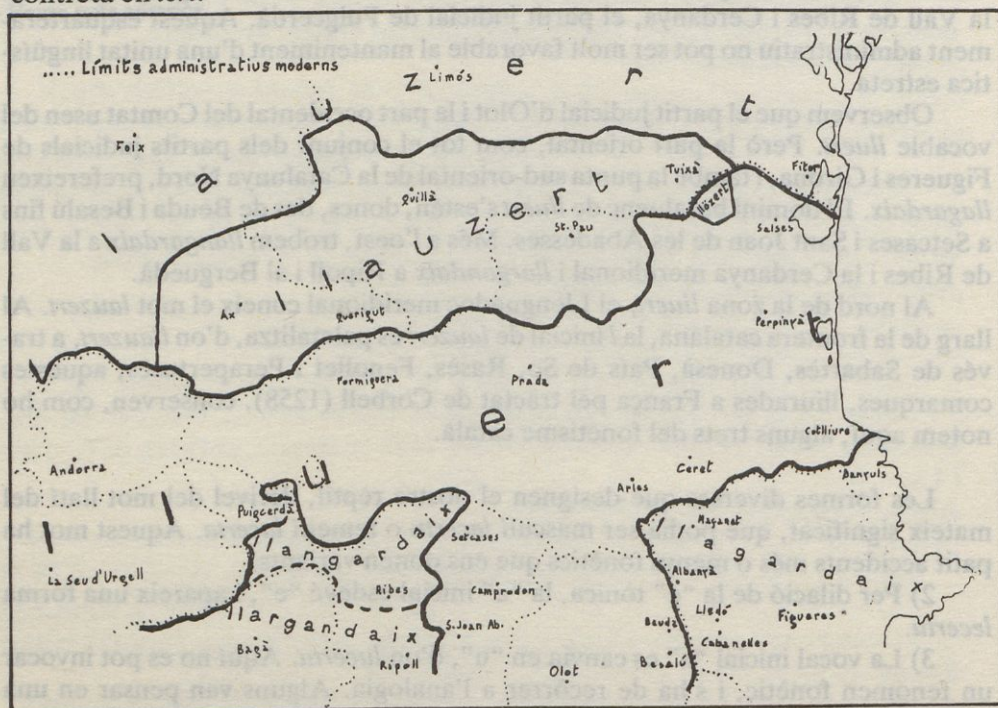
4) Les formes *lacertu* i *lucertu* interfereixen per a donar una forma *laucertu*.

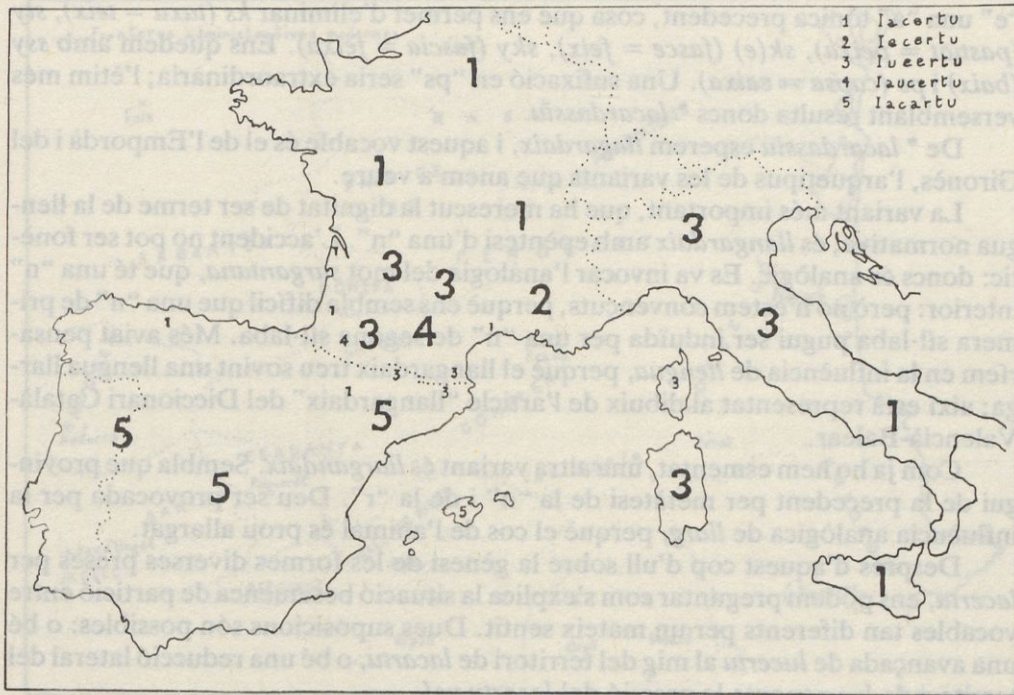
5) Seguida de “r” implosiva, la “e” passa sovint a la “a” (lat. *ueruactu*, esp. *barbecho*; lat. *mercatu*, fr. *marché*). Així de *lacertu* pot sortir una forma *lacartu*. En aquesta darrera forma, la “c” seguida de “a” quedarà sempre oclusiva, mentre que, en totes les altres, la “c” seguida de “e” es tornarà fricativa, i fins desapareixerà en català (cf. lat. *uicinu*, ital. *vicino*, esp. *vecino*, fr. *voisin*, prov. *vezin*, cat. *veí*). Això suposa que l’aparició de *lacartu* és anterior al segle III.

Vegem ara quina descendència ha deixat cada tipus:

1) *Lacertu* s’ha conservat en el domini lingüístic francès, a la Gàl·lia del nord (fr. vell *laisarde*, fr. mod. *lézard*, amb un canvi de sufix posterior a l’assibilació de la “c”), a la Itàlia del sud (napol. *lacertone*), a la punta septentrional de Gascunya (*ladert*) i al sud-oest de la mateixa (*lazerp*), al llenguadocià de Montpeller (*lazert*). A la Península Ibèrica trobem algunes traces de *lacertu* amb l’asturià *llacierta* (però designa la sargantana), o amb el topònim aragonès *Lacertales* (*hereditate in Lacertals* 1179, segons Menéndez Pidal, *Orígenes del Español*), nom d’un poblet del municipi de Castilsabàs, província i partit judicial d’Osca.

2) *Lecertu* ha donat *lezert*, que és la forma dominant a Provença, a vegades contreta en *lert*.

3) *Lucertu* és la font del nostre *lluert*, puix que totes les “c” intervocàliques, seguides de les vocals “e” o “i”, desapareixen en català. (Cf. *uicinu*, *veí*; *placere*, *plær*; * *dicire*, *dir*; * *racimu*, *raim*; etc...). Després del domini català, *lucertu* s'estén a una part meridional del domini gascó (Vall d'Aran, part gascona del departament d'Alt Garona, departament d'Alt Pirineu (*lüzert*). De part i altra del curs inferior del riu Garona, *lüzert* es troba del costat gascó, *lüzert* del costat llenguadocià, i *lüzerp* cap al Massís Central. També *lucertu* és la forma dominant a Itàlia central (*lucerta*) i septentrional (*lüzerton*), i a Sardenya (*coluscerta*).

4) *Laucertu* és la variant del Llenguadoc meridional i occidental, amb la forma general *lausert*, però *llausert* al llarg de la frontera catalana, en comarques, algunes de les quals havien pertangut històricament al Comtat de Besalú. També trobem *lauserp* al Bearn.

5) *Lacartu* és la forma gairebé general de la Península Ibèrica. Espanyol i portuguès presenten *lagarto*. En català, l'hereu natural de *lacartu* és *llagart*. La part final del mot va fer l'objecte d'una confusió amb el sufix germànic *-ard*, que era molt productiu en francès (*couard*, *vieillard*, ...*lézard*) i en italià (*vecchiardo*, *bugiardo*), però no tant en català (*gallard*, *bastard*), i en espanyol (*gallardo*, *bastardo*); així *llagart* esdevé *llagard* als temps carolingis, època de proliferació del sufix *-ard*. Llavors, vé a afegir-se a *llagard* un sufix del qual no tenim atestacions antigues, però reconstituïble pel joc de les lleis fonètiques.

Ha de presentar un conjunt consonàntic que doni “x” en català, sigui *ssy* (*bas-siu* = *baix*), *sty* (*musteu* = *moix*), *sk(e)* (*pisce* = *peix*), *sky* (*tusceu* = *toix*), *ks* (*buxu* = *boix*) o *ps* (*gypsu* = *guix*). Però aquest conjunt consonàntic no ha de tancar en

“e” una “a” tònica precedent, cosa que ens permet d’eliminar *ks* (*taxu = teix*), *sty* (*pastiat = peixa*), *sk(e)* (*fasce = feix*), *sky* (*fascia = feixa*). Ens quedem amb *ssy* (*baix*) i *ps* (*capsa = caixa*). Una sufixació en “ps” seria extraordinària; l’ètim més versemblant resulta doncs * *lacardassiu*.

De * *lacardassiu* esperem *llagardaix*, i aquest vocable és el de l’Empordà i del Gironès, l’arquetipus de les variants que anem a veure.

La variant més important, que ha merescut la dignitat de ser terme de la llengua normativa, és *llangardaix* amb epèntesi d’una “n”. L’accident no pot ser fonètic: doncs és analògic. Es va invocar l’analogia del mot *sargantana*, que té una “n” interior: però no n’estem convençuts, perquè ens sembla difícil que una “n” de primera síl·laba pugui ser induïda per una “n” de segona síl·laba. Més aviat pensàriem en la influència de *llengua*, perquè el *llangardaix* treu sovint una llengua llarga; així està representat al dibuix de l’article “*llangardaix*” del Diccionari Català-Valencià-Balear.

Com ja ho hem esmentat, una altra variant és *llargandaix*. Sembla que provinguí de la precedent per metàtesi de la “n” i de la “r”. Deu ser provocada per la influència analògica de *llarg*, perquè el cos de l’animal és prou allargat.

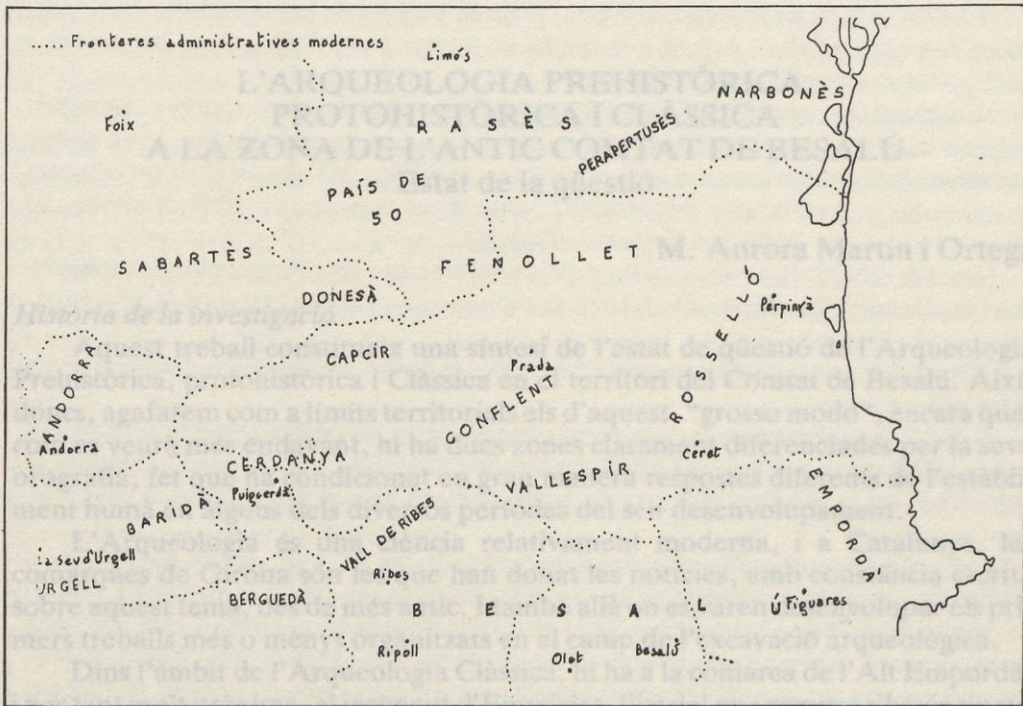
Després d’aquest cop d’ull sobre la gènesi de les formes diverses preses per *lacertu*, ens podem preguntar com s’explica la situació besaluenca de partició entre vocables tan diferents per un mateix sentit. Dues suposicions són possibles: o bé una avançada de *lucertu* al mig del territori de *lacertu*, o bé una reducció lateral del territori de *lucertu* sota la pressió del *lacertu* veí.

A favor de la primera hipòtesi, es podria invocar la teoria de les àrees laterals. Quan dues formes idèntiques es manifesten de part i altra d’una forma diferent, la forma central és una innovació. Ara bé, no es pot dir que les formes laterals siguin absolutament idèntiques: tenim *llagardaix* a Figueres, i *llargandaix* a Ripoll.

A favor de la segona hipòtesi, podem invocar més d’una raó.

1) Si la forma *lluert* s’hagués introduït a Besalú des del nord, hauria hagut de venir de l’alt Vallespir, entre Prats de Molló i Costuges. Però en la nostra comunicació a la Ira. Assemblea de Besalú, vam constatar que les influències culturals i toponímiques havien caminat des del sud cap al nord, d’un comtat de Besalú més avançat a un Vallespir més endarrerit. Es concep fàcilment que “capitals”, a títols diferents, com Besalú, Olot o Camprodon, tinguin un prestigi suficient per a imposar-se als poblets de la vall alta del Tec, però no pas el contrari.

2) Situem les zones d’extensió dels diferents vocables sobre un mapa de la Romània contínua. Dues són particularment compactes: la zona I (*lacertu*) del domini francès, que baixa fins a Savoia, i la zona 5 (*lacertu*) que ocupa gairebé tota la Península Ibèrica. La zona 3 (*lucertu*), que separa completament les dues precedents, té una ampla extensió tant a la conca del Garona com a Itàlia i Sardenya, però apareix com un passadís molt estret al llarg del Pirineu oriental: l’amplària es redueix a uns 10 quilòmetres entre Puigcerdà i la frontera catalana septentrional. És de mal creure que una formació original hagi pogut néixer i perdurar en l’estretor del corredor nord-català. Les possibilitats d’aparició i de supervivència exigien un espai més ample, i molt naturalment el Comtat de Besalú participava a l’eixampla. No és doncs un *lucertu*, vingut del nord, que va envair Besalú, Olot i Campro-

don, sinó un *lacartu*, vingut del sud, que va guanyar Ripoll, la Vall de Ribes, la Cerdanya meridional i Figueres. La forma barcelonina *llangardaix* puja fins a Puigcerdà; la forma gironina *llagardaix*, fins a Maçanet de Cabrenç. Fins creiem possible que la zona 4 (*laucertu*), al nord de la zona catalana de *lluert*, sigui una antiga regió de *lucertu* influïda pel *lacertu* septentrional.

3) La frontera *lluert*/*llagardaix* al Comtat de Besalú coincideix exactament amb la frontera dels partits judicials d'Olot i de Figueres. Seria molt inversemblant que s'hagués escollit el límit lingüístic entre els dos noms de l'animal com a límit administratiu quan van ser creats els partits judicials (1834).

És molt més probable que els contactes privilegiats entre gent d'un mateix partit judicial hagin afavorit la difusió d'un vocabulari comú fins als límits d'aquest.

En conclusió, pensem que el vocable *lluert* és la forma genuïna del Comtat de Besalú, on persisteix en tot el nucli central, i que les formes *llagardaix* a l'est, *llangardaix* o *llargandaix* a l'oest són d'introducció més tardana, afavorides pels prestigis respectius de Girona i de Barcelona, i, a data més recent, per la difusió del català normatiu.